26/08/2019

Црква Светог Ахилија у Ариљу

“Ко тебе није видео, тај не зна за себе! “ изјавио је песник Бранко Миљковић усхићен ликом Светог арханђела Гаврила из представе Благовести Богородичиних у ариљској цркви Светог Ахилија, ариљским Плавим анђелом.

Исто би се могло рећи за комплетну грађевину храма која доминира и у просторном, духовном па чак и свакодневном животу Ариљаца. Ова црква за Ариљце није само споменичко обележје града и симбол локалног идентитета већ и њихова суштина којом је као животним жигом обележено трајање овдашњих генерација. Поред чувеног ариљског Плавог анђела, свет је за овај храм сазнао и када је представа стојећег Христа Дидаскалоса ка коме се креће поворка Немањића монаха, насликана на јужној зони наоса, на изложби репродукције фресака хришћанског Истока у Паризу, 1971. године понела признање Најлепша фреска.

Позната задужбина краља Драгутина, црква лежи на темељима знатно

старијег храма, а један део њене историје тесно је везан за династију Немањић. Због темеља на којима почива, и који чине остаци раније грађевине чији су камени блокови коришћени и у фази када је краљ Драгутин подизао своју задужбину, црква је у себе уткала слојеве историје, а многе претпоставке које су изведене из истраживања археолога и других струка, њеном постојању додају врло интригантну ноту. Осим тога, у научним круговима се води полемика између првог и другог ктитора, и мада више у домену стручне фразеологије са одређеним консеквенцама које се тичу струке, ипак, за обичног човека, овај спор има импликације само у подстицању радозналости у погледу изучавања раније историје ариљске богомоље.

Археолошка истраживања које је радио Републички завод за заштиту споменика културе Београд у периоду 1972-75. године под руководством Часлава Јордовића, археолога, нешто раније рађен пројекат конзерваторско рестаураторских радова (1971.) под руководством др Милке Чанак Медић, па и каснији радови археолошких и конзерваторско рестаураторских тимова (при чему није вршено откопавање) изнели су доказе у постојање и дали увид у изглед првобитних грађевина на месту данашњег православог храма које датирају још из античког периода. Кажемо “грађевина” јер су током отокопавања пронађени грађевински остаци из три старије узастопне епохе и некрополе из претходних периода. Конкретно, остаци зидова најстаријих грађевина које не чине комплекс већ одвојена здања, налазе се испод западне фасаде спољне припрате, а два зида једне грађевине (јужни и северни) уништени су током изградње постојећег храма, и током ископавања гробова унутар цркве, такође у оквиру археолошких истараживања у XX веку. Остаци надгробних споменика, плоча са римским натписима и других трагова раних цивилизација налажени су и од стране месног становништва на удаљености 400-500 м од храма. Уопштено, по налазима се сматра да је на месту данашње варошице постојала античка насеобина, а цела долина Рзава богатством ископина из античког доба указује на постојање развијене цивилизације, док поједини налази упућују на различита раздобља праисторијског живота у овом крају. У најкраћем: плоче са римским натписима секундарно су уграђене у потпорне зидове, а то значи да су током изградње у средњем веку коришћене као грађевински материјал. По предању, римски ципус на коме је постављена часна трпеза у олтару цркве Светог Ахилија донет је из села Вране где је ископан током пољопривредних радова од стране једног мештанина. На основу истраживања ископаних гробова унутар и у непосредној близини садашње цркве, на простору једног дела некадашњег манастира, постављена је хипотеза да једнаку могућност

за првобитне грађевине испод темеља имају „паганско светилиште и уз њега, млађа, ранохришћанска некропола, или ранохришћанска црква са истодобном некроплолом, или паганско светилиште доцније преуређено за потребе хришћанског култа уз коју се образовала ранохришћанска некропола“[1]. Сумирано: реч је о култној грађевини насталој у античко рановизантијско време, а нађене најстарије некрополе говоре да су ту сахрањивани заједно и рани хришћани и пагани, што није био редак случај на који су археолози наилазили.

Истраживачи тврде да су током X почетком XI века у Моравичку жупу стигли византијски монаси, у већ постојећи храм, и са собом донели мошти Светог Ахилија, епископа из Ларисе, борца против аријанске јереси и учесника првог Васељенског сабора у Никеји 325. године. Често се наводи могућност да је првобитни манастир сграђен у доба цара Самуила (976—1014) који је Светом Ахилију посветио манастир који је подигао у Преспи, али овакве тврдње, до сада, нису поткрепљене валидним доказима.

Моравичка жупа чији је епископски центар постала црква Светог Ахилија, односно манастир, установљена је током XIII века, односно када је 1220. године архиепископ Сава I Немањић у Србији уређивао постојање епископија. Хришћански култови којима припадају и свете мошти, биле су у то време јако ретке у Србији у којој је црквено устројство било тек у зачетку, а заузимале су веома значајно место у прописима цркве, тако да је присуство моштију Светог Ахилија у овој цркви највероватније одредило њену намену као епископску. Тачна година изградње цркве не може се утврдити са прецизношћу, па је најтачније рећи, пратећи хронолошки низ епископа који су били на трону, као и по остацима записа, али и из откривених података током ископавања манастирских зграда, да је црква изграђена деведесетих година XIII века, па се као најчешћа код истраживача помиње 1283. година. Време завршетка осликавања цркве уписано је на ктиторском натпису на 1296. годину, а прегледом натписа и зграфита на самим фрескама, дошло се до закључка да је црква осликавана између 1. септембра 1295. и 31. августа 1296. године[2]. На довратнику улаза у ђаконикон као ктитор је уписан краљ Драгутин, а на самој ктиторској композицији убележен је као први ктитор, а разлика, како смо рекли, носи већу важност по стручну теорију. Не зна се тачно ни да ли је краљ Драгутин предузео радове на темељу разрушене претходне цркве, или се за изградњу храма одлучио из разлога што је раније постојећа грађевина била премала за епископско седиште, па је градњу почео од рушења. Интересантно је поменути да Драгутинови савременици, писмени људи углавном из црквених кругова, од чијих се писмених белешки доста тога

сазнало о овом периоду српске историје, нигде не помињу грађење ове цркве, нити доводе у везу краља Драгутина са изградњом, већ се о томе сазнаје искључиво на основу записа на фрескама и зидовима саме грађевине. Још један запис из грађевине је веома битан, а ради се о угребаном запису у куполи цркве који је начинио извесни Мирослав и који сведочи да је цар Душан даривао хорос црвки због чега се претпоставља да је моравичка епископија била дигнута на ниво митрополије. Црква Светог Ахилија из овог периода имала је специфичну боју спољашње фасаде: ружичасту или златно окер, а преко ње су биле исликане црвене траке. Мали део овог спољног изгледа сачуван је на тамбуру и кубичном постољу куполе.

Крајем друге половине XIII века црква тадашњег манастира доживела је препправку па је додата припрата, а истраживачи кажу да је стара црква можда доживела извесна оштећења током земљотреса. Средином XV века манастир је због турских зулума више пута напуштан, а монаси су се повлачили у манастире у Овчарско кабларској клисури носећи са собом и богослужбене књиге о чему сведочи ариљски типик пренет у овчарски манастир Сретење.

Не постоји тачан податак када су се монаси вратили али се претпоставља да је и у том периоду једно време манастир био пуст, односно да црква није вршила своју функцију. По повратку, током првих деценија XV века сграђен је нови конак, прислоњен уз зид цркве, изграђени тремови и зграде дуж јужне и северне стране цркве. Године 1454. године седиште митрополије је пребачено из Ариља у Чачак (тадашњи Градац). Не зна се поуздано, потом, кад је манастир запустео, а аналогијом са судбином осталих храмова у овом делу Србије претпоставља се да је ариљска богомоља пострадала у петој и шестој деценији XV века, када су Турци запалили Милешеву, Бању код Прибоја и низ других храмова широм Србије. Српски патријарх Гаврило је оставио запис из 1650. године којим потврђује да је у Пећ однео поменути ариљски типик који се до тада чувао у манастиру Сретење, али се у њему не каже децидно да је ариљска црква остала пуста.

Из историјски података поуздано се зна да је митрополија у Градцу веома кратко опстала будући да је у периоду од 1456-1459 градачка црква претворена у џамију, па се у списима у том периоду губи траг седишту, као и митрополитској хронологији, а на основу неких оскудних извора претпоставља се да је била у манастиру Врањевшница у Рудничкој епархији. Седиште Моравичке епархије потпало је под смедеревску, а потом је кратко враћено у Ариље. Претпоставља се да је то било у четвртој деценији XVII

века. Тадашње здање ариљског манастира доживело је промене па су срушени постојећи конаци и изграђени нови, од којих је један, на западној страни, имао и спратне одаје. Том доградњом највероватније је изграђена и звонара, јер је на том месту 1847. године, током градње школе пронађено парче звона, а темељи грађевине су ископани током истраживања у XIX веку. О судбини ариљских митрополита не зна се ништа у периоду од 1688-1712, а на основу епитрахиља једног митрополита који се чува у манастиру у Пакру у Славонији претпоставља се да је део монаштва у току Велике сеобе 1690. године стигао до северних крајева садашње Србије.

Ариљска митрополија није дуго живела, будући да је већ 1739. године пребачена у Ужице. Последњег ариљског владику Турци су пресрели код Севојна приликом путовања у Ужице, претукли га на смрт, и ту је сахрањен. По предању ариљски владика је руком показао на место на брду изнад Севојна где жели да буде сахрањен, ту је издахнуо, покопан и на том месту је изграђена прва црква у Ужицу – црква брвнара у Севојну која и данас постоји. Моравички владика је у Ужицу био до 1737. године а потом са патријархом Арсенијем IV прешао у Аустрију, па је у том периоду моравичка епархија прво припојена мачванској, а потом ваљевској. Све што је за кратко време поновног успостављања митрополије у Ариљу изграђено поново је запустело, већина зграда је разорена, а преостали део грађевина служио је путницима намерницима за коначиште о чему сведоче бројни записи урезани у олтарском делу цркве. Из овог периода остала су предања да је око цркве уместо старих конака остао низ нагорелих стубова на које је Скопљак паша натакао главе побијених Карађорђевих устаника. Ову причу као могућност потврдила су и касније археолошка налазишта будући да је у том делу порте пронађен низ одвојених лобања. Народ је причао да је су Турци тада цркву користили као коњушницу, што је такође могуће, а на то, по истраживачима упућују оштећене фреске унутар објекта где су остале рупе у висини где се обично постављају јасле и веже стока. Оно што је извесно јесте да су пробали да запале храм о чему сведоче истраживања која су забележила нагореле делове дрвених надвратника.

Ариљски храм остао је пуст до 1829. године када полако креће обнављање, а сведочанство о томе постоји у виду извештаја народних старешина послатих кнезу Милошу, али се у њему повремено вршило богослужење. Доказ за то је запис из 1809. на јеванђељу које је из Студенице донето у Ариље на чување и које је до тада стајало у манастиру Јовање. Године 1833. рујански кнез Јован Мићић поклонио је ариљском храму звона, богослужбене књиге и обредне предмете, па су га у знак захвалности Ариљци прозвали ктитором. Године

1832. сердар Мићић овде је изградио свој конак, а око рушевина манастира и цркве Светог Ахилија почине се груписати насеље, у почетку као друмско и караванско свратиште до 1880. када је добило статус вароши. Црква је 1849. године добила нови иконостас који је осликао охридски зограф Никола Јанковић. Из овог периода постоји запис у Летопису ариљском датиран на 7. март 1835. године где се наводи да је послата молба сердару Мићићу да пошаље молера за цркву. Ђорђе Јовановић је 1850. године у манастиру Благовештење исписао Правила светог Ахилија за ариљску цркву, књигу која и данас постоји и једина је рукописана књига у овом храму. У овом периоду на остацима поменуте звонаре из претходног периода подигнута је прва ариљска школе а између школе и цркве изграђен је конак за смештај ученика.

О изгледу тадашњег Арија уз помињање цркве сведочили су утисци Феликса Каница који је у Ариље долазио у два наврата а уз скице, како је то уобичајено радио, оставио је писани траг о тадашњем изгледу цркве која је у то време (1865.) била покривена клисом. Вук Караџић је такође 1827. године у “Даници “ писао чланак о запустелом манастиру ариљском у ужичкој нахији. Јоаким Вујић је у Путешествију по Србији [3] забележио сећања о страдању Карађорђевих устаника код Светог Ахилија, као и покушај паљена цркве. Вредан помена је писани утисак (1868.) који је варош оставила на Владимира Поповића: Ариље по свом географском положају оправдано можемо назвати малим овоземаљским рајем који Моравица и Рзав, као Тигар и Еуфрат орошавају, и који жубором и шумом својих река и на њима воденица, као водопад Амазонске реке, и најбрижљивије у зору успављује.

Током владавине кнеза Милоша, а за време ужичко крушевачког владике Јоанићија Нешковића на куполи цркве надзидан је калотасти волумен од цигала и црква покривена лимом, а о новом изгледу сведочи опис Михаила Валтровића из 1875. године.

Наредна препправка вршена је 1906. године а урадио ју је парох Душан Јелић који је о томе оставио запис на надвратнику јужног портала спољне припрате. Он је окречио цркву и урадио мање поправке.

Након непуне три деценије, 1934. године, београдски трговац Сава Савић финансирао је нову поправку, и тада је промењена кровна конструкција као и подови у цркви, а ранија дрвена ограда порте замењена је бетонском и металном.

Републички завод за заштиту споменика културе предузео је истраживачке и конзерваторске радове од 1971. године у више наврата до почетка овог века

када је очишћен слој чађи са фрескописа.

Данашња црква Светог Ахилија поред значаја за локални живаљ на мети је ходочасника. У цркви се налази празан гроб Светог Ахилија где су биле похрањене његове мошти (пренете у Аустрију, као и мошти Урошица, сина краља Драгутина, 1728. године). Над гробом , уз јужни зид припрате, насликана је представа епископа Светог Ахилија. Димензије гроба указују на то да је овде похрањен ковчежић са моштима или само део моштију, на чије постојање указују и црквене песме из 14. и 15. века, али и каснији летописи који помињу точење мира из гроба Светитеља.

Архитектура

Црква Светог Ахилија је једнобродна грађевина, са куполом која почива на изразито високом тамбуру, унутрашњом припратом и нешто касније дозиданом спољном припратом, троделним олтарским простором, правоугаоним певницама и фасадама рашчлањеним пиластрима и слепим аркадама. Представља пример развијеног облика рашких цркава, а јединствена је по својим витким, издуженим пропроцијама.

План цркве се у основи поклапа са главним архитектонским карактеристикама рашких храмова, код којих је подужно тело грађевине, издељено на три травеја, од којих је средишњи квадратне основе и над њим се уздиже купола, док су источни и западни травеји једнаке дужине која одговара половини распона куполе. У ариљској цркви дужина источног и западног травеја је готово иста, али је њихов однос према куполи другачији-он износи 1,5 полупречник куполе.

Сложеност архитектонске конструкције Светог Ахилија огледа се најпре у решењу поткуполног дела. Структуралност његовог склопа, огледа се у систему растерећивања зидова и рашчлањавања зидних површи, а повећана је водоравним венцима постављеним на месту ослонаца свих сводова и лукова.

Начин степеновања маса показатељ је бриге градитеља за спољашњи изглед храма. На угловима су масивни пиластри, док су фасаде ђаконикона, односно протезиса издељене на три вертикална поља, а иста подела поновљена је на одговарајућем вишем делу бочног зида цркве. Сегменти којима је издељена фасада западног травеја наоса и припрате су нешто дужи. Ове полукружне сегменте образује низ лезена које су у горњем делу повезани архиволтом у лукове. Кључни мотив чине по три аркаде у мањим пољима, а по четири у

већим, образујући на тај начин континуирани низ слепих аркадица у врху пространих слепих лукова. Лезене, које наглашавају стремљење у висину, местимично су пресечене прозорским отворима (на зидовима певница).

Тамбур куполе пробијен је са шест прозорских отвора, што је изузетан случај код старих српских цркава. Међусобно су одвојени колонетама, а врхом тамбура, тачно испод калоте, тече аркадни фриз. На исти начин обрађена је и полукружна апсида.

Западна фасада има само два масивна угаона пиластра на својим крајевима. Њеној обради није посвећена нарочита пажња, како се услед специфичности терена, главни портал нашао на јужној страни храма.

Трагови црвених трака на тамбуру и кубичном постољу куполе, као и око слепих аркадица олтарске апсиде, указују на то да су фасадне површи Светог Ахилија биле полихромне, тежећи опонашању мешовитог грађевинског материјала. Црвене траке насликане су на седри од које је подигнута црква, а како их није било на месту где је зид припрате прослоњен на зид главног дела цркве, јасно нам је да бојена фасадна декорација није изведена непосредно након подизања задужбине, већ у време зидања спољне припрате (на крају 13. или почетком 14. века).

Сликарство

Првобитно зидно сликарство само је делимично очувано и припада монументалном стилу 13. века. Аутори фресака су, по свему судећи, у Ариље дошли из Солуна и осликали зидне површи краљевског здања 1296. године. Обимни заштитни радови на цркви завршени су 1996. године.

Иако владарска задужбина, Ариље није било маузолеј краљевске породице, па у складу са тиме ни програм живописа није прилагођен гробу као централном месту у цркви (као што је то случај у Студеници, Милешеви, Сопоћанима и Градцу, где се у близини гроба сликала сцена Распећа или Васкрсења Христовог). Још једна необичност ариљског живописа јесте одсуство програмског решења типичног за споменике 13. века. Творци живописа применили су необична решења, карактеристична за храмове тог доба суседних византијских области, што је означило прекид са ранијом сликарском традицијом на тлу Србије, али само када говоримо о сликарству виших зона наоса.

Такозвани Плави анђео, арханђел Гаврило из сцене Благовести Богородичиних, једна је од представа које највише привлаче пажњу

посматрача. Циклус Великих празника почиње сценом Благовести Богородици које су насликане на западној страни источног пара пиластара, што је уобичајено решење, али се наставља Рођењем Христовим приказаним у другој зони јужног зида олтарског простора, чиме је поремећен уобичајени ток Додекаортона. Наспрам Рођења, у другој зони северног зида олтара насликан је, као пандан, Силазак у ад, што је јединствено решење на тлу Србије, чиме је овим празницима дато посебно истакнуто место, у најсветијем делу храма.

Сцену Вазнесења Христовог придружена представама из циклуса Великих празника на своду олтара први пут сусрећемо у Светом Ахилију. Чак се и у касније подигнутим задужбинама овакав случај среће врло ретко. Циклус се завршава представом Успења Богородичино, насликаног на западном зиду наоса, сасвим уобичајеном месту. На зидовима поткуполног простора и јужне певнице сачуване су сцене из циклуса Страдања Христовог, али су му западном травеју придружене две сцене Богородичиног циклуса – Рођење Пресвете Богородице и Ваведење. Ове две сцене, заједно за Успењем на западном зиду наоса, практично формирају мали Богородичин циклус, који се раније није сликао на зидовима наоса. Ово је најстарија задужбина на тлу Србије у чијем је наосу (у поткуполном простору и певницама) насликан циклус Страдања Христовог, што ће већ од почетка 14. века постати устаљена појава.

Специфичан распоред сцена христолошког циклуса, као и страдања Христових, условила је свакако и подела унутрашњег простора, па сцене из истог циклуса нису повезане на уобичајен начин.

На јужном зиду припрате насликан је ктиторски портрет – краљ Драгутин са супругом Каталином Угарском, носећи модел своје задужбине, прилази Христу који српске владаре са неба благосиља, овога пута не посредством Богородице или патрона храма, већ директно. Поред њега се налазе краљ Милутин, чије присуство указује на то да су у време живописања цркве, браћа била у слози, као и Драгутинови синови, Владислав и Урошиц, сахрањен у манастиру.

Историјски значај имају и представе светитеља из династичке лозе, српских архиепископа и моравичких епископа и митрополита, насликане у наосу.

На ариљским фрескама је, изузев распореда сцена појединих циклуса, нова сликарска епоха наговештена умножавањем учесника у сценама који се приказују детаљније, наглашених покрета и израза лица, мада одишу и даље

уздржаношћу и достојанством.

аутор текста: Милунка Николић, уз стручне консултације историчара уметности: Катарине Доганџић Мићуновић и Иване Филиповић.

Рад на терену реализован уз благослов Његовог Преосвештенства Епископа жичког Г. др Јустина.

Текст је део пројекта „Сакрални бисери“ суфинансираног од стране Министарства културе и информисања Републике Србије.

Ставови изнети у подржаном медијском пројекту нужно не изражавају ставове органа који је доделио средства.

Коришћена литература наведена у појашњењу, уз публикацију Републичког завода за заштиту споменика “Свети Ахилије у Ариљу“ , аутора Милке Чанак Медић, и дело „Зидно сликарство цркве Светог Ахилија у Ариљу“, аутора Драгана Војводића.

Појашњења:

[1] Милка Чанак Медић, Из историје Ариља, саопштење ХИВ, 1982. ,

ић, Зидно

ствије по

spc.rs